

ИНВЕСТИЦИОН ЛОЙИХАЛАРИНИ БОШҚАРИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ: МУАММОЛАРИ ВА ЕЧИМЛАРИ

Айымбетов Абрам Даулетбаевич

ҚДУ докторанти

ARTICLE INFORMATION	ABSTRACT
Volume: 1 Issue: 3 DOI: https://doi.org/10.55439/INSURE/vol1_iss3/a10	Мақолада, инвестицион кредитлар ҳисобидан молиялаштирилладиган лойиҳалар самарадорлигига пандемиянинг салбий таъсири, уларни бартараф этишда банкнинг роли ва амалга оширилиши зарур бўлган комплекс тадбирлар бўйича илмий таклифлар ишлаб чиқилган. “кредит портфель”, “муаммоли кредит”, “мониторинг жараёни”, “хусусий бизнес”, “хўуддий инвестицион лойиҳалар”, “инвестицион кредит”
KEYWORDS	

Кириш

Глобаллашган иқтисодиёт шароитида молиявий инқирозлар, урушлар ва сиёсий қарама-қаршиликлар, эпидемия ва падемия оқибатлари бирор давлатнинг иқтисодиётини четлаб ўтмаслиги исбот талаб қилинмайдиган аксиомага айланган.

2008 йилда бошланган жаҳон молиявий инқирози оқибатларининг Ўзбекистон иқтисодиётига, жумладан тижорат банкларининг инвестицион кредитлари сифатида салбий таъсири Марказий банк томонидан мониторинг ва пул-кредит сиёсатида кескин қарорлар қабул қилишни ва алоҳида чора-тадбирлар дастури ишлаб чиқишни тақозо этгани каби пандемия ҳам мазкур йўналишда зарур ностандарт комплекс тадбирларни белгилаб олишни талаб этмоқда.

2020 йил пандемия даврида Президент фармонлари ва Ҳукумат қарорлари асосида қабул қилинган, пандемия салбий оқибатларини бартараф этишга қаратилган дастурлар иқтисодиёт реал сектори йирик корхоналарининг инвестицион кредитлар бўйича жорий мажбуриятлари тўлов муддатини вақтинча узайтиришга қаратилган бўлиб, келгусида хусусий бизнес инвестицион лойиҳаларидан қўзланган самарадорликни қайта тиклаш имконини бермайди.

Тижорат банклар инвестицион кредит портфелида муаммоли кредитлар салмоғининг кескин ошиб кетиши кузатилмаётганлиги, инвестицион лойиҳалар самарадорлигида муаммо йўқлигини белгилаб бермайди, яъни кредит бўйича тўловларнинг қайси манбалар ҳисобидан тўланиши муҳим. Банк олдидаги мажбуриятлар лойиҳадан келадиган пул оқимлари ҳисобидан тўлиқ тўланмас экан, лойиҳада мақсад қилинган иш ўринлар, ишлаб чиқариш ва экспорт ҳажми сақлаб қолинишига эришиш имкони йўқ.

Ушбу мақоладанинг мақсади пандемиядан кейинги шароитда банклар томонидан молиялаштирилган инвестицион лойиҳаларда кузатиладиган рецессия оқибатларини бартараф этиш, уларнинг самарадорлигини сақлаб қолиш мақсадида тижорат банклари томонидан ишлаб чиқиши зарур бўлган чора-тадбирлар комплекси юзасидан илмий таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

Ушбу мақсадга эришиш учун тадқиқотда тижорат банклари инвестицион кредитлар портфелидаги ўзгаришларни тадқиқ этиш, лойиҳалар самарадорлигига таъсир этувчи омиллар ва уларни бартараф этиш бўйича алоҳида ҳар бир лойиҳа бўйича тижорат банки томонидан ҳамда мамлакат миқёсида қабул қилиниши зарур бўлган комплекс чора-тадбирлар учун илмий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш каби вазифалар белгиланган.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Молиявий-иқтисодий инқироз, жумладан пандемия оқибатларининг инвестицион лойиҳалар самарадорли ва тижорат тижорат банклари кредит портфелига салбий таъсири бир қатор хорижий ва маҳаллий олимлар томонидан тадқиқ қилинган бўлиб, уларнинг айримларига тўхталиб ўтамиз.

О. И. Изряднова, Н. П. Воловик, А. А. Лаврищева тадқиқот натижасига асосланиб, “Ички ва ташқи талабнинг пасайиш фонида инвестицион муҳитни тиклашнинг беқарорлиги инвестиция режаларини қайта қўриб чиқишни тақозо этади. Шу сабабли давлат томонидан бюджет ва пул-кредит инструментлари ёрдамида иқтисодиётни қўллаб-қувватлаш бўйича қабул қилинадиган тадбирлар муҳим ўрин тутати. Мазкур йўналишда инвестицияларни ривожлантириш, ҳудудий инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш ва капитал қўйилмаларни ҳимоялаш ҳамда кенгайтириш тизимини қўллаб-қувватлаш қаратилган янги молиявий инструментлар амал қилади” деган хулоса келган[1].

Х. Б. Хужаёров ўзининг илмий мақоласида пандемия даврида тадбиркорлик субъектларининг кредит тўловлари билан боғлиқ рискларни юмшатиш бўйича Марказий банк томонидан қўрилган барча чора-тадбирлар етарли эканлигини эътироф этган ҳолда, жаҳон иқтисодиётида бошланаётган инқироз ҳолатларини эътиборга олган ҳолда тижорат банклари инвестицион лойиҳалар портфелини танқидий қўриб чиқиши ва ҳали бошланмаган узоқ муддатли самарасиз лойиҳаларни самарали лойиҳаларга алмаштириш таклифини берган[2].

Юқорида қайд этилган олимларнинг тадқиқотларидан ушбу мақоланинг фарқли жиҳатлари шундаки, улар томонидан макроиқтисодий қўламда инвестицион лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш бўйича давлат томонидан амалга ошириладиган тадбирлар ҳамда истикболдаги лойиҳалар самарадорлигини оширишга қаратилган.

Мазкур мақолада муаллиф томонидан тижорат банклари томонидан молиялаштирилган лойиҳалар самарадорлигини сақлаб қолиш мақсадида тижорат банклари ваколати доирасида ҳал этилиши мумкин бўлган муаммолар ва уларнинг ечими тадқиқ этилган.

Муаммони ҳал қилиш йўллари

Пандемия оқибатида юзага келган иқтисодий инқирознинг салбий оқибатларини юмшатиш мақсадида давлат ҳамда Марказий банк томонидан бир нечта чора-тадбирлар дастури ишлаб чиқилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 19 мартдаги “Коронавирус пандемияси ва глобал инқироз ҳолатларининг

Тижорат банклари муаммоли кредитлари тўғрисида маълумот¹

млрд.сўм

Сана	Кредитлар	NPL	Улуши
01.09.2020	260 712	6 839	2,6%
01.01.2021	276 975	5 785	2,1%
01.07.2021	300 459	16 794	5,6%
01.01.2022	326 386	16 974	5,2%
01.03.2022	327 180	17 212	5,3%

иктисодиёт тармоқларига салбий таъсирини юмшатиш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5969-сон, 3 апрелдаги “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли, иктисодиёт тармоқлари ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5978-сон ва 27-апрельдаги “Коронавирус пандемияси даврида аҳоли ва тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ- 5986-сонли фармонлар шулар жумласидан. Мазкур фармонлар асосида молиявий қийинчиликка дуч келган юридик ва жисмоний шахслар, яқка тартибдаги тадбиркорларнинг кредитлари бўйича тўловлар 2020 йил 1 октябрга қадар кечиктирилиши ҳамда якуний тўловлар муддатларининг берилган имтиёзли даврга мос равишда узайтирилиши белгиланган.

Шу билан бирга республика “Инқирозга қарши курашиш жамғармаси” ташкил этилди ва тадбиркорлик ҳамда аҳоли бандлигини қўллаб-қувватлаш унинг асосий мақсадларидан бири деб белгиланди.

Марказий банк томонидан пандемия ва глобал инқироз ҳолатларининг иктисодиётга салбий таъсирини юмшатиш, жумладан тадбиркорлик субъектларида кредитларни қайтариш билан боғлиқ салбий оқибатларни пасайтиришга қаратилган вақтинчалик тартиб ишлаб чиқилди.

Мазкур тартибга қўра, кредит тўловлари муддати қарздорнинг пул оқими таҳлилидан келиб чиқиб, томонларнинг келишувига қўра жорий йилнинг 1 октябрга қадар узайтирилади.

Шунингдек, қарздорлар пул оқимлари фойз тўловларини қоплаш учун етмаган тақдирда, фойз тўловларини ҳам кечиктириш бўйича Марказий банк томонидан тижорат банклари тавсиялар берилди.

Бироқ бу кечиктириш даврдан (яъни 2020 йил 1 октябрдан) кейин йиғилган тўловлар бир мартада тўланиши кераклигини аңлатмайди. Яъни, карантин вақтида кечиктирилган кредит тўловлари якуний тўловлар муддатларининг узайтирилганини ҳисобга олган ҳолда, тўлов жадвалининг қолган даврга тенг равишда тақсимланади.

Пандемия салбий оқибатларини юмшатиш мақсадида қабул қилинган тадбирлар натижасини юқорида келтирилган статистик маълумотлар асосида таҳлил қиладиган бўлсак, ажратилган кредитлар қолдиғи сезиларли даражада ошган, яъни ушбу даврда кредит ажратиш амалиёти жонланган, лекин муаммоли кредитлар ҳажми қабул қилинган тадбирларнинг етарли эмаслигини кўрсатмоқда.

Бизнинг фикримизча, 2021 йил давомида муаммоли кредитлар улушининг кескин ошиши кредит тўловлари бўйича Марказий банк томонидан ишлаб чиқилган вақтинча тартибнинг тижорат банклари

томонидан самарасиз қўлланилганини кўрсатади. 2021 йил июлдан бугунги кунга қадар муаммоли кредитлар улушининг бир мунча пасайиши, тижорат банкларининг маъмурий ричаглари натижаси ҳисобланади.

Инвестицион лойиҳаларга ажратилган кредитлар ўзининг узок муддатлиги, лойиҳа пул оқимлари кредит тўловлари бўйича ягона манбалиги билан бошқа кредитлардан фарқ қилади. Шу сабабли инвестицион самарадорлиги уларни молиялаштиришга ажратилган кредитлар портфели сифатини белгилаб беради.

Хулоса қиладиган бўлсак, пандемия каби мураккаб шароитда лойиҳалар самарадорлигини таъминлаш кредит портфели сифати учун муҳим ҳисобланади ва ижобий натижага эришишда давлат ёки Марказий банк томонидан қабул қилинган умумий чора-тадбирлар етарли эмас. Ҳар бир лойиҳа ўзининг хусусиятадан, яъни тармоғи, географик жойлашуви, рақобат муҳитидан келиб чиққан турли хил рискларга тортилишини, давлат томонидан преференциялар йирик лойиҳалар учун берилганини инобатга олган ҳолда тижорат банклари ҳар бир хусусий бизнес субъектлари лойиҳаларига алоҳида ёндашув қилиши шарт.

Илмий асосланган таклиф ва тавсиялар

Молиявий қийинчиликка учраган лойиҳалар фаолиятини тиклаш ва жонлантириш мақсадида қуйидагиларни ўз ичига оладиган чора-тадбирлар комплексини ишлаб чиқишни таклиф этамиз:

1. Лойиҳалар мониторинги сифатини ва самарадорлигини ошириш мақсадида аниқланган муаммолар ечими юзасидан зарур тадбирларни белгилаш ва амалга ошириш, қонуний чоралар кўриш юзасидан ходим зарур маслаҳатларни олиш имкониятига эга бўлган тавсиявий характерга эга бўлган қўлланма ишлаб чиқиш;

2. Мониторинг жараёнида аниқланган маълумотлар асосида таҳлилни амалга ошириш бўйича компьютер дастурлари билан таъминлаш, масофадан туриб доимий мониторингни амалга ошириш мақсадида банк-мижоз дастурида алоҳида маълумот олиш базасини ташкил этиш;

Мижоз мониторинг ўтказилишига ҳайрихоҳ бўлиши, банкни ўзининг ҳамкори сифатида қабул қилиши мониторингни ўтказиш услубининг тўғри ишлаб чиқилганига ҳамда ходимнинг профессионал даражасига боғлиқ.

3. Муаммоли инвестицион лойиҳалар билан ишлаш тизимини жорий этиш. Унда бошқа турдаги муаммоли кредитлар билан ишлаш сифатидан кескин фарқ қиладиган қуйидаги жиҳатларни инобатга олиш:

- инвестицион кредитлар янги фаолиятни ташкил этиш ёки мавжуд фаолиятни кенгайтиришга йўналтирилади;

1-расм. Умумий кредитлар таркибидаги NPLнинг ўсиш сурати².

- инвестицион лойиҳа асосида ташкил этиладиган фаолиятдан келадиган даромад кредит тўловларининг режалаштирилган ягона манбаи ҳисобланади;

- лойиҳага салбий таъсир кўрсатадиган рискларнинг кўплиги;
- кредитнинг узоқ муддатлиги ва миқдорининг йириклиги;
- йирик миқдорда гаров мулкларининг сотилиш жараёнининг мураккаб ва узоқлик вақт талаб этиши;
- лойиҳа ғоясининг индивидуаллиги;
- технология ва ускуналарнинг вақт оралиғида маънавий эскириши ва уларни қўчиришда жисмоний ва сифат жиҳатдан талофат қўриши ва ҳ.к..

4. Корхона бошқарув тизимига замонавий методологияларни қўллаш юзасидан мижоз билан ҳамкорликда зарур тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

5. Маҳсулот рақобатбардошлигини ошириш мақсадида харажатларни оптимallasштириш юзасидан консалтинг компанияларни жалб этиш;

6. Қарздорнинг инқироздан чиқиши ҳамда банк олдидаги мажбуриятларини тўлиқ бажаришига имконият яратадиган ташкилий, молиявий ва бошқа турдаги банк ёрдамидан иборат куйидаги тадбирларни белгилаш:

- кредит бўйича қарздорлигини реструктуризация қилиш;
- қарздор корхона раҳбарияти билан ҳамкорликда муаммони тўлиқ аниқлаш ва ечимини излаш;
- банк номидан қарздорга бошқарувчи, маслаҳатчи тайинлаш;
- қўшимча кредит ажратиш;

Reference:

1. О. И. Изряднова, Н. П. Воловик, А. А. Лаврищева “Структурные особенности инвестиционной деятельности в условиях пандемии”//Экономическое развитие России - Том 27 - №9. Сентябрь 2020.
2. Хужаёров, Х. Б. Пандемия шаронтида банк-молия тизими ва унинг таҳлили / Х. Б. Хужаёров. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 27 (317). — С. 390-392. — URL:
3. Д.О.Матёкубова “Банкларда инвестиция лойиҳаларини молиялаш-тириш ва мониторингини ташкил этиш хусусиятлари”//“Иқтисодий ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 4, июль-август, 2017 йил.
4. М.К.Хисамутдинов «Анализ проблем и методические аспекты инвестиционного банковского кредитования в условиях современных экономических рисков» Экономический анализ: теория и практика//Инвестиционный анализ. 3(2016) 148–162.

- қўшимча инвестор жалб этиш оркали корхонанинг хусусий капиталини ошириш киради.

Кутилаётган иқтисодий самарадорликлар

Пандемиянинг салбий оқибатлари таъсирида инвестицион лойиҳалар самарадорлигининг пасайиши юқорида таъкидлаганимиздек банклар портфелида муаммоли кредитларнинг ортиши билан бир қаторда иш ўринларини йўқотишга, хусусий секторнинг ЯИМ, ишлаб чиқариш, экспорт ҳажмидаги улушининг пасайишига олиб келади. Таклиф этилаётган чора-тадбирлар комплекси юқоридаги кўрсаткичларни сақлаб қолиш билан бирга куйидаги муаммолар юзага келиши олдини олади:

1. Инвестицион кредитларнинг муддатида қайтарилиши банкнинг узоқ муддатли ликвидлигини таъминлайди;

2. Узоқ муддатга ажратилган йирик миқдордаги кредитлар таъминоти сифатида гаровга қўйилган мулкларнинг мажмуавий характерга эгаллиги ҳамда ўзига хослигини инобатга олсак, келгусида банклар балансида даромад келтирмайдиган активлар ошишининг олди олинади. Инвестицион кредитлар бўйича тўловларда юзага келган муаммоларни ҳал этишда корхонанинг ҳисоб рақамларига талабномалар қўйиш, суд оркали ундирувни гаров мулкларига қаратиш ҳар доим ҳам кутилган натижани беравермайди;

3. Лойиҳа фаолиятининг тикланиши келгусида банк учун барқарор мижознинг сақланиб қолинишига эришилади;

4. Муаммоли кредитлар учун шакллантириладиган захираларга йўналтириладиган харажатлар қисқаришига эришилади.